



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti'nde "Çıban"

"Boils" in the Ottoman State in the Light of Archive Documents

Nevim TÜZÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ardahan/Türkiye
nevimtuzun@ardahan.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-7554-4788

Öz: Osmanlı Devleti, tarihinde birçok bulaşıcı hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hiç kuşkusuz bu hastalıkların başında veba, kolera, çiçek, tifüs, sıtma, grip, kızıl vb., hastalıklar gelmektedir. Söz konusu hastalıkların dışında bulaşıcı bir başka hastalık da çıbandır. Halk dilinde adı batası, köstebek, ak şiş ve baba gibi adlar verilen çıban, kişide başta ucu beyaz küçük bir sivilce olarak çıkmasına rağmen zamanla yanma hissi ve ateş yükselmesine neden olarak kişiyi canından bezdiren bir hal alabilmektedir. Bir deri enfeksiyonu olan çıban, insanlar tarafından genellikle bir hastalık belirtisi olarak kabul edilse de esasında durum tam olarak öyle değildir. Öyle ki çıban hastalığı, Osmanlı Devleti'nin önemli padişahlarından olan Yavuz Sultan Selim'in de ölümüne neden olmuştur. Farklı türleri bulunan ve meydana getirdiği ızdırap ile insanları usandıran hatta kimi zaman ölüme sürükleyen çıbanı bertaraf edebilmek için, insanlık tarihi boyunca çeşitli geleneksel ve tıbbi yöntemler kullanmıştır. Türk- İslam devletlerinin yanı sıra Osmanlı döneminde yaşamış bazı bilgin ve tıp insanları da söz konusu hastalıktan kurtulmak için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Yapılan araştırmalarda Osmanlı Devleti'nde müstakil çıban hastalığına dair herhangi bir arşiv çalışmasının yapılmadığı görülmüştür. Bu alandaki noksanlığı kısmen de olsa giderebilmek adına bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ışığında Osmanlı Devleti'nde çıban hastalığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı devleti, arşiv, hastalık, çıban.

Abstract: The Ottoman State had to deal with many communicable diseases in its history. There is no doubt that diseases such as plague, cholera, smallpox, typhus, malaria, influenza, scarlet fever, etc. are at the top of the list. Apart from these diseases, a boil is another contagious disease. Although the boil, which is popularly called "damned," "mole," "white swelling," and "father" colloquially, initially appears as a small white pimple, over time it can become annoying by causing a burning sensation and fever. Although boils, a skin infection, are often recognized by people as a symptom of a disease, this is actually not the case. In fact, the boil disease caused the death of Yavuz Sultan Selim, one of the most important sultans of the Ottoman State. Throughout the history of mankind, various traditional and medical methods have been used to eliminate boils, which have different types and cause people to be frustrated with the pain they cause and sometimes even lead to death. In addition to the Turkish-Islamic states, some scholars and medics who lived in the Ottoman period also carried out various studies to get rid of the disease in question. In the study conducted, it has been observed that no archive work has been done on the idiopathic boil disease in the Ottoman State. In order to partially overcome the deficiency in this field, this study discusses the boil in the Ottoman State in light of the documents in the State Archives of the Republic of Türkiye, Ottoman Archives.

Keywords: the Ottoman state, disease, archive, boils.

Geliş Tarihi:06.12.2023

Kabul Tarihi:26.08.2025

Yayın Tarihi:31.08.2025

Atıf: Tüzün, N. (2025). Arşiv belgeleri ışığında Osmanlı devleti'nde "çıban". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 1152-1165. Doi: 10.33437/ksusbd.1400979

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, tarihi boyunca çeşitli salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. Bunların en bilinenleri kuşkusuz veba, kolera, çiçek, tifüs, sıtma, grip, kızıl vb., bulaşıcı hastalıklardır. Fakat bahsi geçen bulaşıcı hastalıkların dışında Osmanlı Devleti'nin padişahlarından Yavuz Sultan Selim'in de ölümüne neden olan bir başka önemli bulaşıcı hastalık *Çıban* bulunmaktadır. Zira çıban her ne kadar bazı hastalıkların belirtisi olarak ortaya çıksa da kendi başına müstakil bir hastalık olduğu unutulmamalıdır. Çıban, deride ve değişik büyüklükte aniden meydana gelen iltihaplı kabartılara genel anlamda verilen isimdir. Stafilokok adlı bakterilerin neden olduğu bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığı olan çıban, vücudun herhangi bir yerinde yağ bezleri veya kıl köklerinde çoğalarak ağrı ve şişliklere sebep olur (Goc vd, 2021: 49). Çıban, başta ucu beyaz küçük bir sivilce olarak çıkmasına rağmen ilerleyen zamanlarda yanma hissi ve ateş yükselmesine neden olabilmektedir. Vücudun her yerinde çıkabilen çıbanlar genellikle kişinin yüz, boyun, koltuk altı, kalça ve sırt bölgesinde görülür. Çıbanlar, cilt teması veya enfekte nesnelere yoluyla bulaşabilmektedir. Zayıflamış bir bağışıklık sistemi, kötü hijyen koşulları ve çok dar giysi çıban oluşmasının yaygın nedenlerindedir. Halk dilinde çıbanlara; adı batası, köstebek, ak şiş ve baba gibi isimler verilmiştir (Ertaş ve Eğinim, 2011:101-102; Yaylı, 2011: 106).

Çıbanın birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunların başında hiç şüphesiz *şirpençe* (aslan pençesi) gelmektedir. Şirpençe birkaç tane çıbanın bir arada bulunmasından oluşmaktadır. *Staphylococcus aureus* bakterisinin yol açtığı bu çıban türü tıp literatüründe "*karbonkül*" olarak adlandırılmaktadır (Goc vd, 2021: 49-50; Aksoy, 2018: 61). Halk dilinde ise şirpençeye; kara mübarek, kızılıyara ve camra gibi değişik isimler verilmiştir. Genellikle omuz ve sırt bölgesinde çıkarak insanı ölüme kadar götüren şirpençe; deride çıban oluşumunun yanı sıra kişide ateş, titreme ve üşümeye neden olmaktadır. (<https://www.medicalpark.com.tr/ciban/hg-2220>). Tahta sertliğinde olan bu çıbanlar birkaç gün içinde yumuşar ve dışarı iltihap boşalır. Bazı hastalarda ise geniş bir yara izi kalır. Ancak şirpençenin ağır seyrettiği durumlar da vardır. Zira mikropların kana karışması durumunda kişi ölebilmektedir. Bir diğer önemli çıban türü ise *kan çıbanıdır*. Kan çıbanı; kıl dibinin ve çevresinin iltihaplanması ile meydana gelmektedir. Kan çıbanına tıp literatüründe "*fronkül*" denilmektedir. Ter bezlerinin iltihaplanmasına da sebep olabilen bu çıbanlar, çoğunlukla bilek, koltuk altı, ense ve sırt bölgelerinde ortaya çıkar. Bu çıbanlar en çok giyim eşyalarının deriye sıkı temas ettiği bölgelerde (bilek, koltuk altı, ense, kaba etler, sırt) ortaya çıkar (Bozkurt ve Altuntaş, 2019: 19-20; Özsoy vd., 2020: 456; https://turkdermatoloji.org.tr/media/hasta_bilgilendirme/Fronkul_Karbonkul.pdf).

Bir başka önemli çıban türü ise *Şark çıbanıdır*. "Şark çıbanı; (Kutanöz leishmaniasis), *Leishmania* cinsinde bulunan parazitleri taşıyan kum sineğinin (tatarcık, yakarca, güpdüşen) insanları sokmasıyla bulaşan bir deri hastalığıdır". Dünya üzerinde yirmiden fazla türü olan bu çıban; halk arasında halep çıbanı, Bağdat çıbanı, yıl çıbanı, gün çıbanı ve güzellik yarası olarak da bilinir. "Şark çıbanı kendiliğinden iyileştiğinde genelde lezyon genişliğinde deri seviyesinden çökük iz bırakan ve şekil bozukluğuna neden olur. Şark çıbanı lezyonları yaz aylarında ve geceleri aktif olan kum sineğinin beslenmek için kan emdiği deri bölgesinde ortalama 4 - 8 ay içinde ciltte kabarık, kırmızı sivilceye benzer şekilde başlar. Bu çıban genellikle yüz, eller, ayaklar ve kollar gibi açıkta kalan yerlerde görülür" (Hacaloğlu, 2014:46; <https://hsgmdestek.saglik.gov.tr/tr/zoootikvektorel-sarkcibani/detay>).

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi'nde bulunan arşiv belgeleri ışığında Osmanlı toplumunda görülen çıban hastalığı ele alınacaktır.

Çıbana Karşı Geleneksel Tedavi Yöntemleri

Birçok türü bulunan ve insanları canından bezdiren hatta kimi zaman ölüme sürükleyen çıbanı bertaraf edebilmek için insanlık, tarihi boyunca çeşitli geleneksel ve tıbbi yöntemler kullanmıştır. Örneğin, Zerdüşlük ve Yahudi inançlarına göre kişide çıbanın çıkması bir günah belirtisiydi ve bu kişinin günahından arınması şarttı. Bu nedenle bir kişinin vücudunda çıban çıkması durumunda çıban, bir din adamına gösterilirdi. Sonrasında din adamının belirleyeceği bir kurban bedeli ile hasta kişi özel bir suda

muayyen duaları okuyarak yıkanır ve Kohen¹ adı verilen kişinin gözetiminde karantinaya alınır (Atmaca, 2010:114). Yahudi ve Zerdüşlük inançlarının yanı sıra İslamiyet'ten önce ve özellikle İslamiyet'ten sonra Anadolu coğrafyasında *Ocakların*² da çıban tedavisinde önemli bir işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Karaman'da bulunan bir çıban ve kutlu çıban (kan çıbanı) ocağında; çıbanların, kenarı mor ya da mavi mürekkep ile çizilerek içine ayetler yazılırdı (Arslan, 2020: 25). Bununla birlikte çıbanlara çakmak ateşi yaklaştırılmasıyla çıbanın korkarak kişinin vücudundan uzaklaşacağına inanılırdı (Arslan, 2020: 69). Köslü ya da köstebek³ olarak adlandırılan çıbanın tedavisinde ise çamur yönteminin uygulandığına şahit olmaktadır. Buna göre ocak, yedi yerden aldığı köstebek ya da kösnü toprağına üç defa tükürür ve bu toprağı su ilave ederek çamur kıvamına getirir. Ocak, çıbanın üzerine üç kere tükürdükten sonra " *el benden sebep Allah'tan* " diyerek hazırladığı bu çamuru çıbanın üzerine sürer ve elinde kalan çamuru da çıban hastasına verirdi. Hasta aldığı çamuru bir bezin içine koyar ve çamuru saklardı. Çamur kurudukça çıban da kurur ve bu şekilde hastanın iyi olacağı düşünülürdü. Bunun yanı sıra köstebek yarası olarak adlandırılan çıbana ocak ekmeğinin yedirilmesinin de iyi geleceğine inanılırdı. Hastalığın daha şiddetli seyretmesi durumunda ise köstebek etinin pişirilip hastaya yedirilmesinden sonra hastalığın geçeceğine inanılmaktaydı (Arslan, 2020: 109-111). Karaman örneğinin yanı sıra benzer bir çıban tedavisi yönteminin Karabük'te de yaşandığını görmekteyiz. Çıban ya da itdirseği adı verilen ocakta, ocaklı (sağaltıcı⁴) ilk önce kişide çıkan çıbanın kendi ocağına uygun olup olmadığını belirlerdi. Tedavi edebileceğini düşündüğü hastalar için kaba doldurduğu suyun içerisine nazar otunu koyar ve suya bakarak üç defa Ayet el-Kürsi, İhlas-ı Şerif, Fatiha, Felak ve Nas surelerini okur, sonrasında " *benim elim değil, Fatma ananın eli* " diyerek bu suyu hastaya verirdi. Nazar otunun kuruması için suyu bir kenara koyar, hastanın bu sudan üç gün boyunca akşam güneş batmadan ve sabah güneş doğmadan çıbanın üstüne sürmesini isterdi (Çelik, 2022: 76). Burada dikkat çeken durum ise ocaklının suyun içine nazar otu koymasındır. Bu durum kişilerde çıkan çıbanın nazar değmesi ile meydana gelebileceği düşüncesinin olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye Selçukluları zamanında da Anadolu'da bir kişide çıban çıkması halinde değişik tedavi yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Mezkûr dönemde çıban çıkan kişinin elbisesine, yuvarlak şekilde ortası delinmiş kabak kabuğı dikilirdi. Ancak bu işlemin bir kadın tarafından yapılması ve işlemi yapan kadının isminin başka kimsede bulunmaması gerekirdi. Bu inancın dışında çıban çıkan yerin delinerek iltihabının çıkarılması ve sonrasında delinen yere lokum, çiğ soğan, haşlanmış kuru bamya yaprağı, mersin yaprağı, okunmuş arpa taneleri konulması ya da delinen bölgeye domates sürülmesi ile çıban hastalığına yakalanan kişinin şifa bulacağı inançları da kabul görmüştür. Bunlara ilaveten bahsi geçen dönemde " *dağlama* " yönetiminin de çıbana iyi geleceğine inanılmıştır (Arslan, 2022: 89; Acar, 2016: 12). 15. yüzyılda Tabib ibn-i Şerif tarafından Bursa'da kaleme alınan ve Timurtaş oğlu Umur Bey'e takdim edilen " *Yadigar* " adlı eserde de çıbanın tedavisine dair bazı bilgilere rastlamaktayız. Eserde; ilk olarak *fasd-ı hacamat* (kan alma) ve matbuh-u helile⁵ ile ishalden sonra sirkede ıslatılmış bez-i kattana (keten tohumu) karıştırılarak çıbanlı bölgeye sürülmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine eserde nar kabuğı dövülüp elendikten sonra mumrganla⁶ karıştırılması ve çıban çıkan yere sürülmesinin çıbana iyi geleceği ifade edilmiştir. Ekmek ve hardalın dövülerek yağla pişirilmesinin ve içine kuru incir ve keten tohumu eklenerek çıbana sürülmesinin de hastalığa iyi geldiğine yer verilmektedir. *Yadigar* adlı eserde ayrıca tuz ve zeytinyağının karıştırılarak çıbanlı bölgeye sürülmesinin de çıbanın içinin boşaltılmasına yardımcı olacağına da dikkat çekilmiştir (Tokaç, 2000: 113-114). Söz konusu eserin yanı sıra Hacı Paşa ismiyle de bilinen Hekim Celâlüddin Hızır'ın yazmış olduğu *Müntahab-ı Şifâ* adlı eserde ise hamamların çıbanlara iyi geldiği ifade edilmektedir (Akarsu v.d, 2020: 1-4). Osmanlı döneminde yaşamış Türk

¹ Kohen; Yahudi inancında baba tarafından Tora'daki Aaron (Harun)un torunlarıdır. Tora'da Yahudi olsun veya olmasın rahiplere verilen isimdir.

² Halk hekimliğinde ocak veya ocaklı diye eş anlamda kullanılan iki kelime ile adlandırılan kişiler, bir veya birkaç hastalığı iyi edebilme gücüne sahip olduklarını söyleyen, bu işin metodlarını bilen kimselerdir. Ayşe Duvarcı, Halk hekimliğinde ocaklar. (1990). *Milli Folklor Dergisi*,(7),s.35,34-39.

³ Burada bahsi geçen çıban türünün şirpençe olduğunu düşünmekteyiz. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi şirpençe birçok çıbanın bir araya gelmesinden oluşmakta ve halk arasında bu çıban türüne köstebek de denilmektedir.

⁴ Halk hekimliğinde sağaltıcı, her türlü hastalığı tedavi etme gücüne ve yeteneğine sahip olan kişiye denilmektedir. Bkz.Fatih Tekel, Halk hekimliğinde sağaltıcılar, 21. *Eğitim ve Toplum*, (9),27. 2020. s.822.

⁵ Helile; Tohumları tıpta müşhil olarak kullanılan bir bitkidir.

⁶ Mumrgan; balmumu, zeytinyağı, bademyağı ve limon karıştırılarak yapılan ve deri hastalığının iyileştirilmesinde kullanılan bir merhemdir.

hekimlerinden Şerefaddin Sabuncuoğlu, 15. yüzyılda kaleme aldığı ve dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu *Cerrahiyetü'l Hanniye* isimli eserinde de çıban tedavisine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu esere göre; 12 dirhem mürdaseng,¹ 48 dirhem zeytinyağı, 48 dirhem sirke ve 2 dirhem zerdeçal havanda dövülür ve merhem kıvamına getirilir. Merhemü'l hall (sirke merhemi) olarak isimlendirilen bu merhem çıbanlı bölgeye sürülmesi ile çıbana şifa olacağı belirtilmektedir (Tokaç, 2000: 116; Acar, 2015: 37). Yine bu dönemde yaşamış Sofyalı Bali Efendi ise çıbanın tedavisi için ilıcaların iyi geldiğine değinmektedir (Ertaş ve Eğinim,2011:101).

Bahsi geçen örneklerin yanı sıra yine Osmanlı döneminde yaşamış olan ve 1816 yılında hac görevini yerine getirmek için Hicaz'a giden Mustafa Reşit Efendi hac yolculuğu sırasında insan sağlığının bozulduğunu ve bazılarının hayatını kaybettiğini görmüştür. Reşit Efendi bu duruma bir çözüm bulmak için bazı çalışmalardan sonra Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ile içinde çıban hastalığına da deva olabilecek bilgilerin yer aldığı *Tertib-i Ecza* eserini kaleme almışlardır (Yıldırım,1979: 444). Özellikle hac yolcuları için rehber niteliğinde olan bu eserde; "*Tahliyun² Yakısı*" adlı işlemin kan çıbanına iyi geldiği ifade edilmektedir. Buna göre; bez veya astara sarılan tahliyun yakısı, ürünü deva için satan aktar tarafından günde bir kez değiştirilmek şartıyla çıban üstüne sardırılır, birkaç gün devam eden bu işlemde sonra çıban deşilerek içerisindeki irin boşaltılır (Pekdoğan, 2019: 39). Tarihi süreç içerisinde insanoglunun çıban hastalığına karşı verdiği bu mücadele, çıbanın aslında düşünüldüğü kadar basit bir deri lezyonu olmadığını göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde Çıban Vakalarına Dair Birkaç Örnek

Çıban hastalığını ve meydana getirdiği yakınmaları daha iyi analiz etmek için tarihte görülen ve ölüm ile sonuçlanan bazı vakaların incelenmesinin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Yukarıda da değindiğimiz gibi çıban, çoğunlukla müstakil bir hastalık olarak görülme de tarihte bazı önemli şahsiyetlerin ölümüne neden olmuştur. Bu bağlamda bunların başında hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin şanlı padişahlarından olan Yavuz Sultan Selim gelmektedir. Yavuz Sultan Selim'in hayattan kopmasına neden olan şirpençe hikâyesi oldukça dikkat çekici ve hüznüldür.³ Selim, Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) seferleri için Şam yakınına otağını kurdurarak burada yaklaşık üç ay kalmıştır. Bu süre içerisinde bir Türkmen kızı da zaman zaman padişahın çadırına gelerek gündelik işlerle meşgul olmaktadır. Yavuz Sultan Selim bu Türkmen kızına âşık olmuş, ancak vuslat mümkün olmamıştır. Yavuz Sultan Selim, Türkmen kızına yaptırdığı mezarın mermer taşına aşağıdaki bir dörtlük kazdırmıştır. Bahsi geçen dizelerde dikkat çeken durum ise, Yavuz'un şirpençe hastalığından vefat edecek olmasıdır (Pala, 2010: 327; Öztuna, 2011: 126). Bazı kaynaklarda Yavuz'un babası II. Beyazıd'ın hayatta iken oğlu Selim'in tahta çıkmasından gücendiği ve bunun üzerine oğluna beddua ettiği belirtilmektedir. II. Beyazıd'ın oğlu Yavuz'a şu şekilde beddua ettiği rivayet edilmektedir:

"*Evlât sen beni bu hallere eyledin ya şîr-î pençelere kurban gidesin!*"

Gerçekten de baba II. Beyazıd'ın bedduası yıllar sonra Yavuz Sultan Selim'in sırtında çıkan bir çıban olarak zuhur etmiştir (http://www.kayseriulkergazetesi.com/kose-yazilari/dvn_edebyati-2574.html). 1520 yılında İstanbul'dan Edirne'ye doğru yola çıkmak isteyen Yavuz Sultan Selim'in sırtında bir çıban türü olan şirpençe çıkmıştır. Yavuz bu çıbandan dolayı epeyce rahatsız olmuşsa da bunu sıradan bir yara olarak görüp önemsememiştir. Hoca Saadeddin Efendi'nin babası ve Yavuz'un

¹ Mürdaseng: Doğal kurşun oksit.

² Tahli: Boşaltmak, çıkarmak, salıvermek.

³ Bu bağlamda bunların başında hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin şanlı padişahlarından olan Yavuz Sultan Selim gelmektedir. Yavuz Sultan Selim'in hayattan kopmasına neden olan şirpençe hikâyesi oldukça dikkat çekici ve hüznüldür. Selim, Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) seferleri için Şam yakınına otağını kurdurarak burada yaklaşık üç ay kalmıştır. Bu süre içerisinde bir Türkmen kızı da zaman zaman padişahın çadırına gelerek gündelik işlerle meşgul olmaktadır. Yavuz Sultan Selim bu Türkmen kızına âşık olmuş, ancak vuslat mümkün olmamıştır. Yavuz Sultan Selim, Türkmen kızına yaptırdığı mezarın mermer taşına aşağıdaki şu dörtlüğü kazdırarak, dünyaya aşkın gücünün karşısındaki çaresizliğini anlatmıştır:

"Merdüm-î dîdeme bilmem ne füsün-etdi felek
Giryemî kıldı füzün-eşkimi hûn-etdi felek
Şîrler pençe-i kahrımda olurken lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn-etdi felek "

kadim dostu Hasancan, padişahın muzdarip olduğu hastalığın nasıl başladığını tüm ayrıntıları ile anlatmaktadır. Buna göre:

"Yola çıkmadan birkaç gün önce Sultan Selim ile birlikte sarayın bahçesinde dolaşırken sırtında kendisini rahatsız eden birşey olduğundan şikâyet etmesi üzerine " izin verirseniz bakayım" dedim. Müsaade etti. Hemen iskemleci götürdüğü kürsi-i zerrini (altın iskemle) getirdi, padişah kürsü üzerine oturdu. Elimi yakasından içeri sokunca önce birşeye rastlamadım. Biraz sonra tekrar şikâyet etti. Bu defa düğmelerini açıp bakınca etrafı kızarmış henüz olmamış bir çıban gördüm "bir parça sık" buyurdular." Doğru değildir, uygun bir merhem koymak lazımdır" deyince bu kadar küçük birşey için cerrahlara müraacat edecek kadar çelebi olmadığını söyledi. O geceyi ızdırap içinde ve uykusuz geçirdi. Nitekim ertesi gün hamamda benim olmadığımı fırsat bilerek çıbanı sıktırıp hayli zedelemiş idi. Hamamdan çıkınca yanına gittim. Bana; " Seni dinlemedik ama kendimizi helak ettik" dedi. Ertesi gün daha önceden karar verildiği için ertelemeyip Edirne'ye gitmek üzere o halde atına binip yola çıktı. Şaban'ın ikisinde yeşil bir çimenlikte kurulan otağa inildi. Gün geçtikçe hastalık arttı, ilaçla iyileşecek dert olmaktan çıktı."

Padişah Yavuz Sultan Selim İstanbul'dan çıkıp bir süre daha ilerlemiş, ancak hastalığı daha da şiddetlendiği için Çorlu civarındaki Sırt Köyü yakınlarında konaklamak mecburiyetinde kalmıştır. Kaynaklar, padişahın çıban illetinden dolayı mezkûr köyde 40 gün hatta iki ay civarında konaklamak zorunda kaldığını yazmaktadır. Öyle ki padişah Yavuz Sultan Selim'in sırtındaki çıban iyice büyümüş ve tehlikeli bir hâl almıştı. Bu nedenle artık Yavuz'un hiçbir şekilde yola devam edecek gücü kalmamıştı. Kullanılan ilaçlar da tedaviye cevap vermiyordu. Öte yandan Osmanlı devlet geleneğinde padişahların hastalıkları ve vefatları her zaman gizli tutulmaya çalışılırdı. Ancak Yavuz'un hastalığı ve ölmek üzere olduğu gittikçe ordu ve halk arasında yayılmaya başlamış ve kısa bir süre sonra padişah otağında vefat etmiştir. Koca cihan imparatoru Yavuz Sultan Selim üzerinde çok durmadığı bir çıban nedeniyle 22 Eylül 1520 tarihinde hayatını kaybetmiştir (Saadettin, 1979: 356-358; Ertuğ,1995: 87-89).

Yavuz Sultan Selim'in çıbandan vefat etmesinin yanı sıra bazı kaynaklarda yine Osmanlı Devleti'nin padişahlarından III. Osman'ın da 30 Ekim 1757 tarihinde şirpençeden hayatını kaybettiğine dair bazı bilgiler mevcuttur (<https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanli-padisahlari/>; Sarı, 2017: 369). Bunların dışında tarihte ulaşabildiğimiz ölüm nedeni çıban olan iki vaka daha mevcuttur. Örneğin, Kırım Hanlığı'ndan İslam Giray'ın 1654 yılında, oğlu için düzenlediği sünnet düğününde şirpençe hastalığı nedeniyle vefat ettiği belirtilmektedir (Toğral, 2018: 357). Bunun dışında Karadeniz bölgesinde mezar taşlarında ölüm nedenlerini inceleyen araştırmacı Halit Çal da, Trabzon'da 1874 yılında ölen Mustafa Bey'in mezar taşında geçen "*Pençe-i şir-i ecel eyvah buldu fırsatın*" ifadesinin geçtiği ve Mustafa Bey'in bir çıban türü olan şirpençeden ölmüş olabileceğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra Giresun'da 1875 yılında Hacı Hasan Efendi isimli bir kişinin yine şirpençeden vefat ettiği ifade edilmektedir (Çal, 2020: 114). Çıban nedeniyle ölümler her ne kadar nadir olsa da, araştırmalar sonucunda sayının artabileceği muhtemel gözükmektedir.

Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Çıban

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemede müstakil bir hastalık olarak çıbana dair ilk arşiv kaydının 1813 tarihli bir belgeye ait olduğu görülmektedir. 23 Kasım 1813 tarihli mezkûr kayıta; Mir Osman Efendi'nin kendisine gönderilen hediye kumaşlara bir teşekkür karşılığı olarak Ömer Ağa'ya Merhum Nusret Efendi'nin bir risalesi ile şirpençe ve çıbanlara karşı bir muska gönderdiği görülmektedir (BOA, TSMA, 4081/4-671/27, 23 Kasım 1813). Bir teşekkür göstergesi olarak çıbanlara karşı muska hediye edilmiş olması, söz konusu hastalıktan ne kadar korkulduğuna işaret etmektedir. Arşivde yapılan incelemelerde bir belgede dönemin padişahı V. Murad'ın da ensesinde bir çıban çıktığı, sonrasında padişahın rahatladığı belirtilmektedir (BOA, Y.EE., 43/21,17 Haziran 1878). Yine V. Murad'dan sonra yerine tahta çıkan II. Abdülhamid'in de bacağına çıkan bir çıbandan dolayı ızdırap çektiği ve bu durumun dönemin basınında da yer bulduğu anlaşılmaktadır (BOA, HR.TO.34/110, 1 Ocak 1891). Ancak arşivde padişahın bacağına çıkan çıbanın nasıl tedavi edildiği ya da padişahın sağlık durumu hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum ise bizlere padişahın şifa bulduğunu düşündürmektedir. Arşivde yapılan incelemeler padişahların yanı sıra bazı paşaların da çıbandan muzdarip olduğunu göstermektedir. Zira bir arşiv belgesinde Osmanlı Devleti'nin önemli

devlet adamlarından Edirne İkinci Ordusu Hümeyun Müşiri Veysel Paşa'nın sırtında bir çıban çıktığı ve paşanın bundan dolayı acı çektiği ifade edilmektedir. Belgede, Veysel Paşa'nın tedavisi için bir cerrah gönderileceğine yer verilmiştir (BOA, Y..PRK.ASK., 261/4). Veysel Paşa'nın acı çekmesine neden olan çıbandan kurtulduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, 14 Mart 1891 tarihinde Veysel Paşa imzasıyla kaleme alınan telgrafta Veysel Paşa; 25 gün boyunca küçük bir çıbanın büyüyerek şirpençeye dönüştüğünü, Cerrah Mustafa Bey tarafından kendisinin ameliyat edildiğini ve kendisine halihazırda ilaç tedavisi uygulandığını belirtmiştir. Veysel Paşa, telgrafta ayrıca gün be gün ızdırabının azaldığını, kısa bir süre sonra daha iyi olacağını ifade etmiştir (BOA, Y..PRK.ASK., 59/47, 17 Aralık 1889).

Veysel Paşa'nın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından Mithat Paşa'nın vücudunda da çıban çıktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 14 Mart 1884 tarihli bir kayıta; Mithat Paşa'nın kürek kemiğinde bir çıban türü olan şirpençe olduğu ve bunun rapor edildiği belirtilmiştir (BOA, Y..PRK.ASK., 22/40, 14 Mart 1884). Arşiv araştırmasında Mithat Paşa'nın vücudunda çıkan çıbanın akıbetinin ne olduğuna dair herhangi bir bilgiye tarafımızca ulaşılamamıştır. Ancak Hayrullah Efendi'nin¹ risalesi'nden mezkûr konuya dair bilgi sahibi olmak mümkündür. Risaleye göre, Taife sürgüne gönderilen Mithat Paşa'nın sağ omzunda bir çıban çıktığı ve bunun şirpençe olduğu, ameliyat gerekirse paşanın yaşlılığından dolayı bunun riskli olacağı belirtilmektedir. Risalede Mithat Paşa'nın esasında çıbandan muzdarip olduğunu oldukça geç haber verdiği ifade edilmektedir. Risalede bu durum iki nedene bağlanmaktadır. Bunlardan ilki, çıban ile ilgilenen askeri doktorun mektepten yeni mezun olması, diğeri ise her an öldürülme korkusu yaşayan Paşa'nın bu vesile ile öldürülmek istenmiş olma ihtimalidir. Kendisi ile sürgün edilen Mahmud Paşa, bir çıban merhemi ile Mithat Paşa'yı tedavi etmeye çalışmıştır. Ancak Mithat Paşa kısa bir süre sonra 8 Mayıs 1884'te boğdurularak öldürülmüştür (Haydaroglu, 2004: 129-130). Fakat burada dikkat çeken nokta, Paşa'nın ölüm nedeninin ailesi ve Osmanlı Saray kayıtlarına şirpençe olarak geçmiş olmasıdır. Zira Mithat Paşa'nın ölüm nedeninin şirpençe olarak bildirilmesi çıbanın öldürücü bir hastalık olduğunu da desteklemektedir. Bunların dışında Müdde-i Umumi² Latif Bey'in de kollarında zuhur eden şirpençeden dolayı ızdırıp çektiği belirtilmektedir (BOA, Y..PRK.BŞK., 6/87, 11 Kasım 1882). Padişah ve devlet adamlarının yanı sıra padişah II. Abdülhamid'in cariyelerinden birinde de çıban çıktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 31 Ekim 1883 tarihli arşiv belgesinde; II. Abdülhamid'in cariyelerinden birinin kalçasında bir çıban çıktığı belirtilmiştir. Belgede ayrıca cariyenin Doktor Horsancıyan tarafından muayene edildiği, çıbanın kemiğe yakın bir yerde olmasından dolayı ameliyat olunmaması durumunda ileride cariyenin hayatını tehlikeye düşürecek bir boyuta geleceğine yer verilerek, ameliyat için padişahın izni istenmiştir (BOA, Y..PRK.AZJ.,8/62, 31 Ekim 1883). Bunların dışında Osmanlı halkından bazı kişilerin de çıban hastalığından muzdarip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 3 Eylül 1890 tarihinde Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda; Osmanpazarı muhacirlerinden olan ve Yenişehir'in Uzuncuk Köyü'nde yaşayan Mehmed oğlu Salih'in yüzünde dalak çıbanı çıktığı ve çıbanın büyümesi üzerine Salih'in vefat ettiği bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1751/105, 3 Eylül 1890). Bu durum çıbanın öldürücü bir hastalık olduğunu bir kez daha göstermektedir. Yine Manastır Vilayeti'nden 23 Temmuz 1902 tarihinde gönderilen bir yazıda; Grebene'ye bağlı Sarahine Köyü'nde yaşayan iki kişide çıban çıktığı ve bu kişilerden biri olan Hristiyan kadının öldüğüne yer verilmiştir. Yazıda ayrıca dikkat çeken bazı detayların olduğu görülmektedir. Zira hayatını kaybeden Hristiyan kadının çenesinde çıkan çıbandan öldüğü belirtilmiştir. Diğer kişide çıkan çıbana dair şu bilgilere yer verilmiştir. Buna söz konusu kişinin gözünün üstünde bir çıban çıktığı, sonrasında çıbanın gittikçe kararmaya başladığı, durum üzerine bu kişinin belediye tabibi tarafından muayene edildiği ve tabip tarafından bir rapor hazırlandığına yer verilmiştir. Raporla; çıkan çıbanın bulaşıcı olmadığı, ancak sinekler vasıtasıyla kişilere sirayet etmiş olabileceğine dikkat çekilmiştir (BOA, DH.MKT., 559/50, 14 Ağustos 1902). Rapor hastada çıkan çıbanın şark çıbanı olduğunu düşündürmektedir. Bunun yanı sıra yine 3 Kasım 1900 tarihli başka bir arşiv kaydında; Gusine'nin İrjenice Köyü'nde yaşayan Fazlı bin İşbez'in çenesinde tehlikeli bir çıban çıktığı ve tedavi için Selanik'e gidip geldiği belirtilmiştir. İşbez, memleketine dönmek üzere Mitroviçe'ye kadar olan şimendifer ücretinin ödenmesi için kendi imzası ile bir arzuhal kaleme almıştır. Arzuhalde ayrıca çıban tedavisi için birkaç kez Selanik'e gittiği ancak çıbandan kurtulamadığına yer verilmiştir (BOA, YB.021, 107/225, 3 Kasım 1900). 2 Nisan 1911 tarihinde Leyli Darülmualimat Müdürlüğü'ne gönderilen bir yazıda ise; Leyli Darülmualimat Şube-i Mahsusası talebelerinden olan Behice Hanım'ın başında bir çıban çıktığı, doktorun muayenesi sonucu

¹ Hayrullah Efendi de Mithat Paşa ile Taife sürgüne gönderilmiştir.

² Müdde-i Umumi: Umumi haklar adına dava açan savcı, hâkim.

hazırladığı raporda; ikameti Beşiktaş'ta olduğu için Behice Hanım'ın her gün tek başına uzak mesafeye gitmesinin uygun olmayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle Behice Hanım'ın eskisi gibi leyli (gece) olarak kalmasının uygun olacağına yer verilmiştir (BOA, MF.İBT., 315/50, 12 Nisan 1911). Doktor tarafından hazırlanan raporda çibandan dolayı Behice Hanım'ın uzak mesafeye gitmesinin uygun olamayacağını belirtilmesi, bir açıdan mezkûr çibanın kişiye zarar verebileceğine işaret etmektedir.

Münferit çiban vakalarının dışında nadir de olsa birkaç yerde çibanın bulaşıcı ve salgın halini aldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 19 Aralık 1867 tarihli bir arşiv belgesinde; Amasya'da çiban hastalığının görüldüğü durumun tahkikatı için Sivas Vilayeti'ne telgraf ile bilgi verildiği belirtilmiştir (BOA, A.}MKT.MHM, 396/71, 19 Aralık 1867). Gerçekten de talep edilen tahkikatın kısa bir süre içinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira 16 Ocak 1868 tarihinde Sivas Vilayeti'ne gönderilen yazıda; gönderilen telgraf üzerine Amasya'ya bir İngiliz doktor gönderildiği ve çiban hastalığına dair kapsamlı bir araştırma yapıldığı bu bağlamda bir rapor hazırlandığına yer verilmiştir. İngiliz doktor tarafından hazırlanan raporda; söz konusu çibanın bulaşıcı ve öldürücü olmadığı, hastalığa yakalanan kişilerin tedavi edilmesi ile çibanın kısa bir süre içerisinde bertaraf edileceğine yer verilmiştir (BOA, A.}MKT.MHM, 398/79, 30 Ocak 1868). Amasya'da yaygın olarak görülen çiban hastalığının her ne kadar tehlikeli olmadığı belirtilmişse de bu durumun başka yerler için geçerli olduğunu söylemek güçtür. Öyle ki Erzurum Vilayeti'ne bağlı Bayezid Sancağı'nda çibanın tehlike arz ettiği görülmektedir. Zira 31 Ağustos 1889 tarihinde Erzurum Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta; Beyazid'da ölümcül çiban hastalığının yaygın olduğu, hastalığın etkisiz hale getirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT.,1652/109, 31 Ağustos 1889). Erzurum Vilayeti'ne gönderilen telgraf üzerine, bölgeye karantina uygulanmasına karar verilmiş ve bu işlem için ordu merkezinden bölgeye yirmi çadır gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 1654/78, 5 Eylül 1889). Benzer bir durumun Genç Sancağı'nda da görüldüğü anlaşılmaktadır. Zira 8 Ocak 1890 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; Genç Sancağı'na bağlı bazı köylerde sulu çiban görüldüğü, hastalığın tedavisi için bölgeye bir doktor tayin edileceği, ancak doktor gelene kadar Dördüncü Ordu Müşiriyeti'nden askeri doktor ve tıbbi malzeme istenilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Yazıda ayrıca, durumun sancağın bağlı olduğu Bitlis Vilayeti'ne de bildirildiğine yer verilmiştir (BOA, DH.MKT.,1688/30, 8 Ocak 1890). Osmanlı devlet adamları çiban vakalarının yaygınlık kazanmaması için büyük çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda; Osmanlı Devleti sadece Anadolu coğrafyasında değil, farklı yerlerden gelecek olan çiban hastalığını da bertaraf etmeye çalışmıştır. Özellikle bu durumun limanlarda yaşandığına şahit olmaktayız. Öyle ki Tophane-i Amire Mübaşirliği'ne gönderilen bir yazıda; Cenova'da zuhur eden çiban hastalığına karşı limanlarda bazı tedbirlerin alınması talep edilmiştir (BOA, A.}MKT.MHM, 33/17, 2 Haziran 1851). Söz konusu limanlarda alınması istenen tedbirler, karantina müdürlüklerine de bildirilerek gereken önemin verilmesinin zaruri olduğu belirtilmiştir (BOA, A.}MKT.NZD., 37/8, 18 Haziran 1851). Çiban hastalığının aynı tarihlerde Cenova'nın yanı sıra Hayfa'da da salgın haline dönüştüğü görülmektedir. Zira 27 Mayıs 1851 tarihli bir yazıda; Hayfa'da çibanın yaygın olduğu, şimdilik kontrol altına alındığı ancak Kuzey Amerika ve Kuzey Afrika yani Tunus ve Trablus iskelelerinden gelecek gemilere dikkat edilmesi istenmiştir. Yazının devamında; söz konusu yerlerden gelecek gemilerin dezenfekte edilmesi, gemide bulunan yolcuların iki gün karantinada tutulması, gemide hayvan derisi var ise bunların tavizsiz bir şekilde tahaffuzhaneye gönderilmesi, kısacası Osmanlı topraklarına çiban hastalığının girişine engel olunması talep edilmiştir (BOA, İ..DH., 234/14115, 27 Mayıs 1851). İncelenen arşiv belgelerinden 19. yüzyılın sonlarında çiban hastalığının salgın boyutunu aldığına dair bazı bilgiler mevcuttur. Öyle ki 6 Aralık 1881 tarihli bir yazıda; Aden'nin bazı yerlerinde kolera ve çiban hastalığının yaygın olduğu ve birkaç vefatın olduğu belirtilerek, mezkûr hastalıkların görüldüğü yerlerin kordon altına alınması ve önceden tabip gönderilmesine rağmen yeterli tedbirlerin alınmadığı, daha fazla vefatın olmaması için gerekli tedbirlerin ivedilikle alınması istenmiştir (BOA, A.}MTZ.CL., 6/259, 10 Eylül 1889). İncelenen kayıtlar bize çibanın Hicaz bölgesinde de (Arap yarımadası) yaygın olduğunu göstermektedir. Zira Hicaz Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta; Benişehir'inin (Yemen) kuzeyinde ve şehre yaklaşık altı saat uzaklıkta olan bölgede çiban hastalığının yaygın bir şekilde görüldüğü, hastalığın başka yerlere de sirayet ettiği ve hastalığın yayılımını önlemek için Doktor Mustafa Efendi'nin söz konusu bölgeye gönderildiği belirtilmiştir (BOA, Y..PRKA., 5/40, 27 Ağustos 1889). Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde diğer birçok bulaşıcı hastalıkta olduğu gibi çiban hastalığına karşı da bazı yöntem ve araştırmalara başvurduğunu söylemek yerinde olacaktır. Örneğin 30 Eylül 1883 tarihinde Hacı Mahmud Efendi'nin tebliğiyle Sadarete gönderilen Sercerrah Halil Bey tarafından delinmiş çiban ve tedavisi ile ilgili malumat verildiği belirtilmektedir (BOA, MB.İ., 128/84, 30 Eylül 1883) . Aynı tarihli bir başka belgede

ise yine Sadarete gönderilen yazıda; çıbana yakalanan kişilerin çektikleri acıların ne durumda olduğu ve çıban hastalarına verilen ilaçların ne denli etki ettiğine dair bilgi istendiği görülmektedir. Bu durum, bir bakıma söz konusu tarihlerde Osmanlı Sarayı'nda çıban hastalığı ile mücadele eden kişiler olduğuna işaret etmektedir (BOA, MB.İ., 128/83, 30 Eylül 1883). Bunun dışında yine arşivden yaptığımız incelemede Osmanlı Devleti'nde 1896 yılında Bahriye Tabib Kolağası Nuri Efendi'nin Halep ve çevresinde olduğu için *Halep Çıbanı* ismini verdiği çıban hastalığına dair kapsamlı bir araştırma yaptığı ve söz konusu hastalığa sebep olan bakteriyi detaylı bir şekilde incelenmeye başladığını göstermektedir (BOA, BEO, 822/61611, 6 Ağustos 1896). Öte yandan durum Halep Vilayeti'ne de bildirilmiş ve araştırmanın Bakterilohane Müdürü Doktor Nikol ile işbirliği içinde yürütüleceğine yer verilmiştir. Tüm bunların dışında incelenen arşiv belgeleri çıban hastalığının hayvanlarda da zuhur ettiğini göstermektedir. Öyle ki 26 Mayıs 1889 tarihinde Erzurum Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda; Bayezid'e bağlı Moze Köyü'nde insanların yanı sıra hayvanlarda da çıban hastalığının görüldüğüne yer verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1665/83, 10 Ekim 1889). 17 Aralık 1894 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda da; Tırhala civarında bulunan boynuzlu hayvanlarda bir çıban türü olan şirpençenin yaygın olarak görüldüğü, şirpençe hastalığının önlenmesi için gerekenin yapılması istenmiştir. Yazıda ayrıca; Yanya, Manastır, Selanik, Girid, Adana ve Aydın vilayetlerine de durumun bildirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT., 323 /25, 25 Aralık 1894). Yukarıda ayrıntılı bir şekilde analiz etmeye çalıştığımız belgeler çıbanın müstakil bir hastalık olduğunu da göstermektedir.

SONUÇ

Stafilokok adlı bakterilerin neden olduğu bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığı olan çıban, kişiyi canından bezdiren ve bazı durumlarda ölüme götürmesinden dolayıdır ki; halk arasında adı batası, köstebek, baba ve ak şiş gibi isimlerle nitelendirilmiştir. Çıbanın bir kişide çıkış nedeni farklı dinlerde, farklı coğrafyalarda çeşitli sebeplere dayandırılmıştır. İnsanlık, bu hastalığa karşı çeşitli geleneksel ve tıbbi yöntemler kullanmıştır. Birçok çeşidi bulunan çıban, toplumlar tarafından genellikle müstakil bir hastalıktan ziyade, bir hastalık belirtisi olarak görülmüştür. Fakat durum tam olarak öyle değildir. Öyle ki çıban, Osmanlı Devleti'nin güçlü padişahlarından Yavuz Sultan Selim'in de ölümüne de neden olmuştur. Ayrıca bazı kaynaklarda yine Osmanlı padişahlarından III. Osman'ın da çıbandan vefat ettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte tarafımızca yapılan inceleme sonucu Osmanlı Devleti'nde görülen müstakil çıban hastalığına dair bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda tarihin ana kaynaklarından olan ve bizim de çalışmamıza ışık tutan Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi'nde bulunan arşiv belgelerinin incelenmesi uygun görülmüştür. Yapılan incelemede çıbana dair ilk arşiv kaydının 19. yüzyılda 1813 tarihli bir belgeye ait olduğu saptanmıştır. Bu belgede öldürücü çıbanlara karşı korunma amaçlı bir muskanın hediye olarak gönderildiği anlaşılmaktadır. İncelenen arşiv belgeleri Osmanlı sarayında çıban vakalarının yoğun görüldüğünü göstermektedir. Zira dönemin padişahı V. Murad'ın ensesinde, yerine gelen II. Abdülhamid'in ise bacaklarında çıkan çıbanlardan dolayı ızdırap çektikleri tespit edilmiştir. Padişahların yanı sıra bazı paşaların da çıbandan muzdarip oldukları anlaşılmaktadır. Edirne İkinci Orduyu Hümayun Müşiri Veysel Paşa, Mithat Paşa ve Latif Bey çıbandan yakınan paşalardandır. Yine II. Abdülhamid'in cariyelerinden birinin kalçasında çıban çıktığı ve tedavisi için padişahın izin istendiği görülmektedir. Öte yandan çıban hastalığının sadece sarayda değil, halk arasında da yaygın bir şekilde görüldüğünü ifade etmek yerinde olacaktır. Münferit çıban vakalarının dışında bazı yerlerde çıbanın ivedi bir şekilde sirayet ettiğini söylemek mümkündür. Öyle ki Amasya, Bayezid, Genç sancağı tespit edebildiğimiz yerlerdendir. Osmanlı devlet adamları diğer bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi çıban hastalığını da bertaraf edebilmek için birtakım önlemler almaya çalışmıştır. Bu bağlamda özellikle farklı yerlerden Anadolu coğrafyasına gelecek olan çıban hastalığının da önünü almaya çalışmıştır. Bu tedbirlerin özellikle limanlarda alındığına şahit olmaktayız. Yine Osmanlı yönetiminin Tunus ve Trablus iskelelerinden gelecek olan gemilere dikkat etmesi istenmiştir. Öte yandan Cenova ve Hayfa'da çıbanın salgın haline dönüştüğü de ulaştığımız bilgiler arasındadır. İncelenen arşiv belgelerinden 19. yüzyılın sonlarında çıban hastalığının salgın boyutunu aldığına dair bazı bilgiler mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde de bazı bilgin ve hekimler çıbanı bertaraf etmek için birtakım çalışmalar yapmıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin diğer birçok bulaşıcı hastalıkta olduğu gibi çıbana karşı da bazı yöntem ve araştırmalara başvurduğu görülmektedir. Örneğin, Sercerrah Halil Bey tarafından delinmiş çıban ve tedavisi ile ilgili Osmanlı Devleti'ne malumat verildiği tespit edilmiştir. Bunun dışında yine 1896 yılında Bahriye Tabib Kolağası Nuri Efendi'nin (Halep ve çevresinde) Halep Çıbanı ismini verdiği çıban hastalığına dair

kapsamlı bir araştırma başlattığını görmekteyiz. Sonuç olarak bu çalışma bizlere Osmanlı Devleti'nde çibanın çoğunlukla bir hastalık belirtisi olarak görüldüğünü ve bu nedenle yeterince kayıt altına alınmadığını düşündürmektedir. Son söz olarak bu alanda daha çok araştırma yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.

A.}MKT.MHM : Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Evrakı 396/71, 398/79, 33/17,

A.}MKT.NZD : Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı 37/8.

A.}MTZ.CL : Sadaret Cebel-i Lübnan 6/259

BEO : Bâbîâli Evrak Odası Evrakı 822/61611

DH.MKT : Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî 1751/105, 559/50, 1652/109, 1654/78, 1688/30, 1665/83, 323 /25.

HR.TO : Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı 34/110,

İ.DH : İrade Dâhiliye 234/14115

MB.İ : Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri 128/83, 128/84,

MF.İBT : Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî 315/50,

TS.MA: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 671/27,

Y..EE: Yıldız Esas Evrakı 43/21,

Y..PRK.ASK : Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat 261/4, 59/47, 22/40,

Y..PRK.AZJ : Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal 8/62,

Y..PRK.BŞK : Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı 6/87,

Y..PRKA : Yıldız Sadaret 5/40,

YB.021: Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi 107/225,

Tetkik Eserler

Acar, H. V. (2015). Yazılışının 550. yılında Cerrahiyetü'l Hanniyye hakkında SCI-E kapsamındaki dergilerde yayınlanan Türkiye kaynaklı makaleler. *Lokman Hekim Dergisi*, 5 (2), 37-44.

Acar, H. V. (2016). Türk halk hekimliğinde akapuntur ve bağlantılı teknikler. *Lokman Hekim Dergisi*, (1) 6, 10-18.

Akarsu, M. B., Yöndemli, ve F., Akarsu, S. (2020). Antik dönem tıbbının Müntehab-ı Şifa'da tezahürü. *Erdem Dergisi*, 78, 1-22.

Aksoy, B.(2018). Şirpençe ve yaygın skar oluşumu. *Turk J Dermatol*, 12, 61-63.

Arslan, M. (2020). Halk hekimliği bağlamında ocaklar: Karaman yöresi örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.

Arslan, T. (2022). XI. ve XIII. yüzyıllarda Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da doğal afetler ve salgın hastalıklar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi.

Atmaca, V. (2010). Eski medeniyetlerde günah-hastalık ilişkisi veya Tanrının gazabı meselesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (34), 99-121.

Bozkurt, B ve Altuntaş, M. (2019). Deri ve yumuşak doku enfeksiyonları. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, (11), 1, 18-22.

Çal, H. (2020). Karadeniz mezar taşlarında ölüm nedenleri, Çakmak, Ş., Daş, E., Ersoy, B. İpekçioğlu S. G., Ersoy, İ. K., Uçar, H. (Ed.). *Yekta Demiralp Anısına Sanat Tarihi Yazıları*, İstanbul: Ege Yayınevi, 111-126.

Çelik, Ö.(2022). Karabük kadın sağaltıcılar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi.

Duvarcı, A. (1990). Halk hekimliğinde ocaklar, *Milli Folklor Dergisi*, (7), 34-39.

Ertaş, M. Y ve Eğinim, K.(2011). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde hastalıklar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 83-108.

Ertuğ, Z., T. (1995). Osmanlı Devleti'nde XVI. yy cülûs ve cenaze törenleri. (Yayımlanmamış Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.

Goc, F., Erel, E. ve Sari, A. (2021). Plants used in traditional treatment for boils in Turkey. *International Journal of Traditional and Complementary Medicine Research*, (1)2,49-61.

Hacaloğlu, A. H. (2014). Bir kara bulut şark çıbanı. *National Geographic*, Ağustos, 45-59.

Haydaroğlu, İ. (2004). Mithat Paşa'nın şehadetine dair bir araştırma. *Tarih Araştırmaları Dergisi*,(23) 35, 123-137.

Özsoy, M., Ermiş, E.K., Cesur,S., Hatipoğlu, Ç.A., Ertem G.T., ve Kınıklı, S. (2020). Toplum kaynaklı metsiline dirençli staphylococcus aureys'a bağlı boyun bölgesinde karbonkül gelişen olgu. *Turkish Journal of Clinics and Laboratory*, (5), 455-458.

Öztuna, Y. (2011). Yavuz Sultan Selim, Babıali Kültür Yayıncılığı.

Pala, İ. (2010). Şah&sultan. Kapı Yayınları.

Pekdoğan, T. (2019). Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin tıp tarihindeki yeri, Tertîb-î Ecza, Kolera Risalesi, Çiçek Aşısı Risalesi, Ruhiye Risalesi adlı eserinin transkripsiyon ve değerlendirmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Saadettin, H. (1979). Tacü't- Tevarih. Parmaksızoğlu, İ.(Çev.).C:4, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sarı, İ. (2017). Türklerin başuçu kitabı. Antalya: (Nokta E-Book International Publishing) Net Medya Yayıncılık.

Tekel, F.(2020). Halk hekimliğinde sağaltıcılar. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, (9) 27, 819-840.

Toğral, Ö. (2018). Akdeniz adalarına sürgün edilen Kırım hanları. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*,(8) 1, 355-366.

Tokaç, M. (2000). İlk dönem (XIV-XV. yüzyıllar) Türkçe tıp yazmalarında cilt hastalıkları ve tedavileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.

Yaylı, S. (2011). Sık görülen bakteriyel deri enfeksiyonları. *Türkderm*, (45), Özel Sayı:2, 104-108.

Yıldırım, N. (1979). Memoriam Ali Nihat Tarlan hatıra sayısı, "Türkçe Basılı İlk Türk Kitapları Hakkında, (1232/1817-1273/1856)". Tekin, Ş.(Ed.). *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları III*, Harvard: Harvard University Printing Office,443-460.

İnternet Kaynakları

<https://www.medicalpark.com.tr/ciban/hg-2220>

https://turkdermatoloji.org.tr/media/hasta_bilgilendirme/Fronkul_Karbonkul.pdf

<https://hsgmdestek.saglik.gov.tr/tr/zoootikvektorel-sarkcibani/detay>

http://www.kayseriulkergazetesi.com/kose-yazilari/dvn_edebiyati-2574.html

EKLER

Ek 1: Hayfa'da ortaya çıkan çıban hastalığından dolayı memalik-i şahane limanlarına gelen gemilere karşı tedbir alınmasına dair arşiv belgesi.

OSMANLI ARŞİVİ BAİRE RAŞAHLIĞI

معرض جاوگینه لریودک
هنوه و برجهاده خنده کور فلور اتیمه اولین لری الاستیخاد شمدیلک دفع اولسه لریک نذکور خسته لاک طوئزه جهود شیعه غیر معمولی
تشت ایدرکی طبعه تیجه ایدرک ترسته قرانته شش اجرا اولنیشی منلاو امریقا ذاک جنوب و افریقا ذاک ساحل شمالیستده بعض
قرنی و طلیح خیزر و تپاش اسکله لریوز سما لاک مورس شاهانه لمانیه کلده سفانیده اومصوله طوز سز و قویع حیوانات دریشی بوشی
حاله قطفانه یا لافراج نکور ددیار ایله دروده سفینه اقل اولج ساعت توشی ویرلرک نسا که نکور ددیار ایله کوهوا لریبیه
سفینه ویرلیرینه ذمی ایله کوه قرانته ایدرک لریک لریک کلکجه مورسجه ده بامضیه بیانه و افا و قانسه اهلانده حوته حالاک
امساک خلو طشه قرانته قورلیله ساتر لریک کلده بیلدی لری مواضی ارا و خنایه و کاتبا هیوا لری بیوریلور لری اجراس ایله
ایبار ارضی مظهر حال لری بیور لری اولیاده امرودمانده حقته صده لری لری

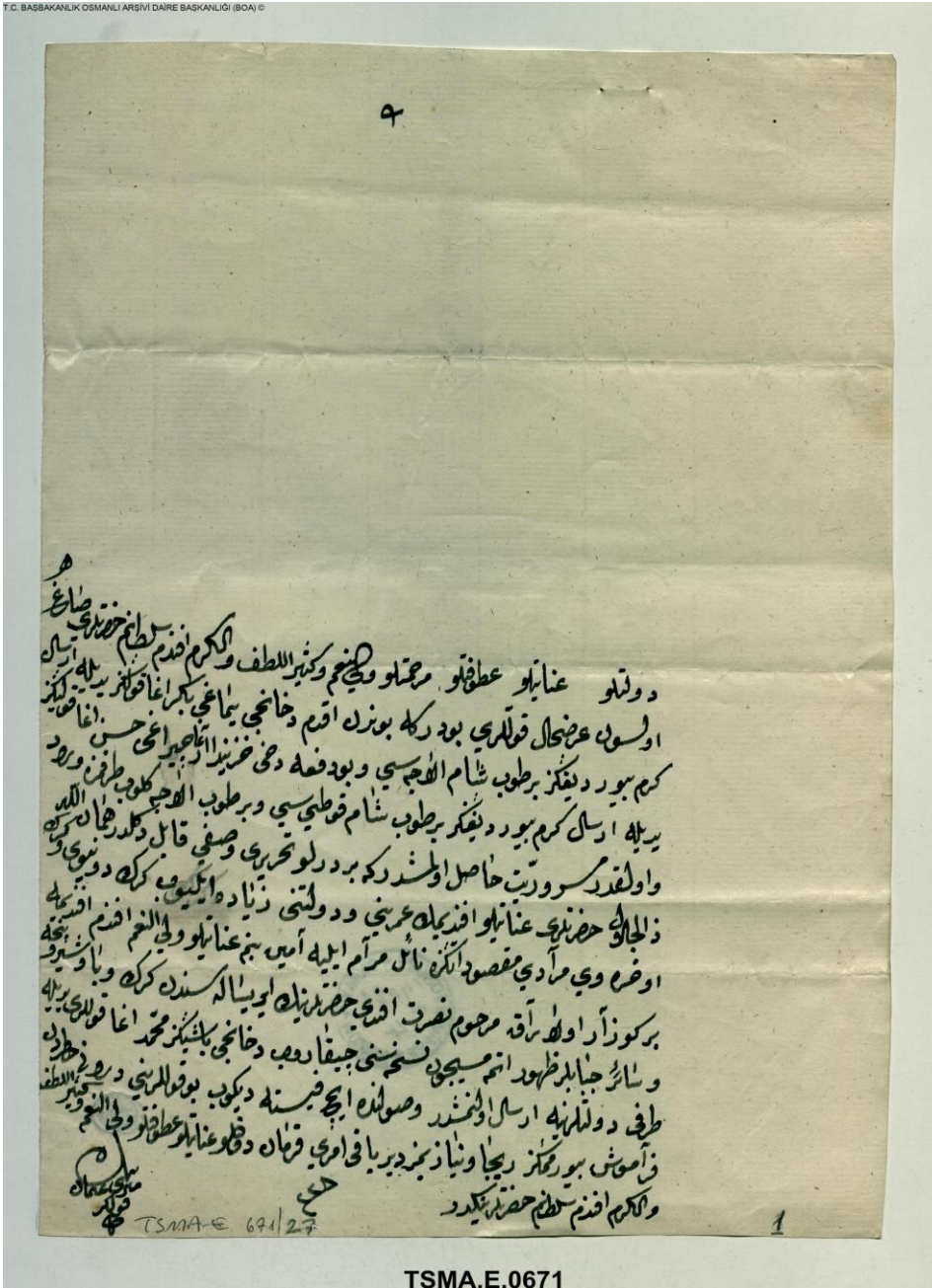
İ.DH 234/14115

1

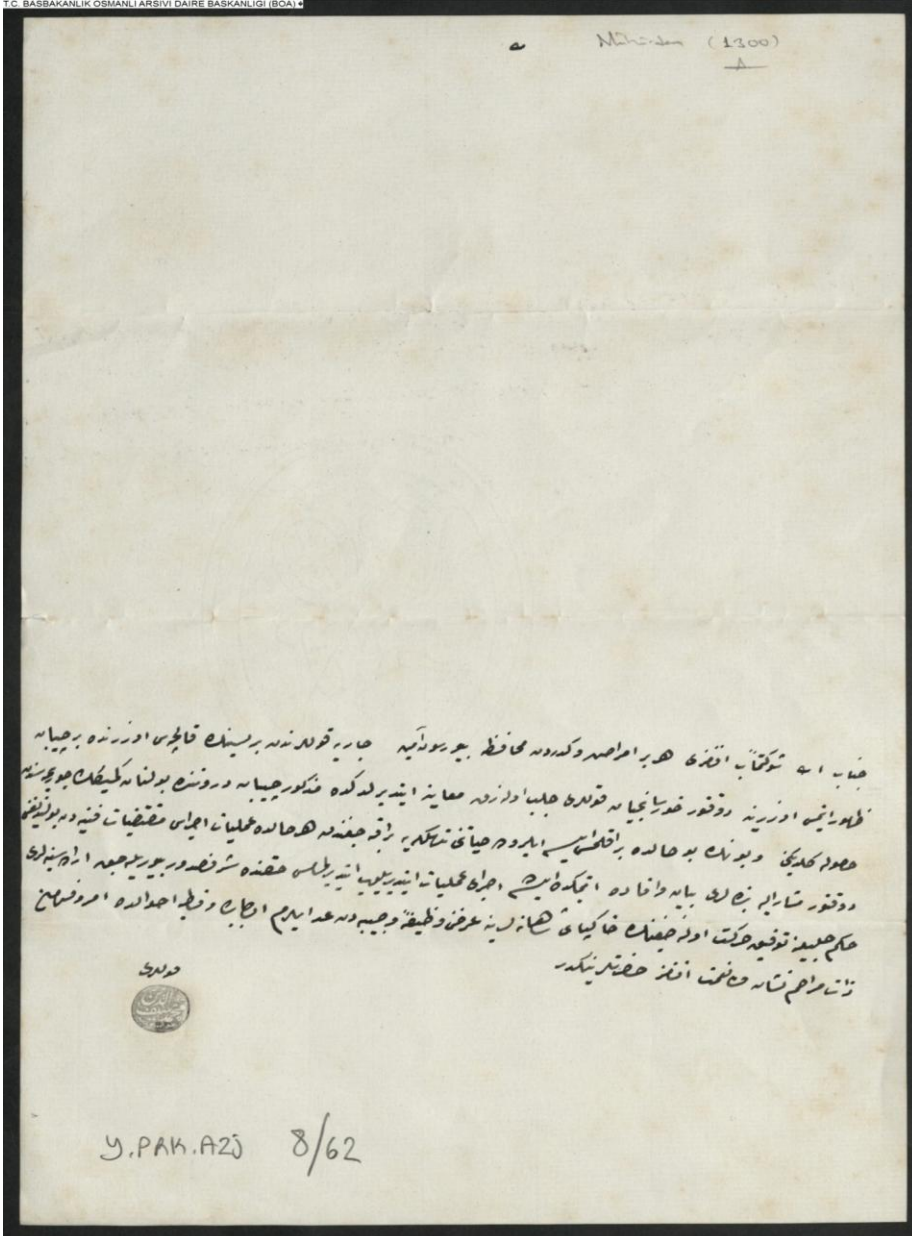
İ.DH.00234

Ek 2: Mir Osman'ın gönderilen hediye kumaşlardan dolayı Ömer Ağa'ya teşekkürleri ve kendilerine Merhum Nusret Efendi'nin bir risalesi ile şirpençe ve çibanlara karşı bir muska gönderdiğine dair arşiv belgesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©



Ek 3: Cariyelerden birinde çiban çıkması üzerine Doktor Horsancıyan tarafından muayene edilerek ameliyat yapılması gerektiğinden padişaha müracaat edilmesine dair arşiv belgesi.



Y.PRK.AZJ.00008.00062.001